

СВІТОГЛЯД

УДК 821.161.2“18/19”І.Франко:140.8:17.035.3

ФРАНКІВ НАЦІОНАЛІЗМ*

Любомир Сеник

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів 79000, Україна*

У статті йдеться про позицію І. Франка в оцінці етнокультурного і соціально-політичного становища нації в умовах бездержавності в контексті прагнень її до державності. Проблему розглянуто крізь призму кількох аспектів: патріотизму поета, його ідеї державності і тактики її досягнення, критики псевдопатріотизму, австро-угорського та російського імперіялістичних режимів та оцінки панславізму в його централістських та федералістських тенденціях.

Ключові слова: нація, націоналізм, патріотизм, імперіялізм, панславізм, держава, деспотизм.

Можливо, для сучасного франкознавства таке формулювання незвичне. А вже до сьогодні дуже розмаїта і водночас суперечлива інтерпретація поняття націоналізму. Крім того, загал українського громадянства по-різному його сприймає, тобто відповідно до того, як його розуміє. Певна річ, включається в розуміння поняття й свідомість чи, навпаки, несвідомість, на що була дасятиліттями скерована пропагандистська машина москво-більшовицького тоталітаризму. Шлейф старого мислення, старих догматичних стереотипів, на жаль, ще не пережитий і не вижитий із свідомості широкого українського загалу, насамперед, у східних регіонах України.

Мабуть, не випадково і в франкознавстві до сьогодні, як видно, немає чіткої аргументації цього поняття у творчості І. Франка. Начебто ніхто й не заперечує загальновідомої тези про патріотизм письменника, про його ставлення до різних національностей, з якими українцям довелося жити, переживаючи свою бездержавність, про чітко сформульовану позицію І. Франка щодо російського деспотизму чи гри польських сусідів в “загальні” принципи співжиття на нашій етнічній землі, чи спроб південних сусідів – угорців розіграти своє тисячоліття “віднайдіння батьківщини” з посяганням на наші етнічні землі, чи такі ж прагнення румунів щодо Буковини тощо. Перелік цих та інших “точок зіткнення” багато, як і чимало дуже гострих висловів генія української думки і слова з приводу реального становища українства, який він спостерігав впродовж усього свого свідомого життя і фактично створив свою концепцію вирішення найголовнішого завдання, що ніколи не сходило з порядку денного тодішньої духовної історії нації – її державності.

Сьогодні ставлячи проблему, очевидно, слід її структурувати, тобто визначити “параметри” дискурсу. Отже, варто хоча б стислими тезами, визначивши

* Автор дотримується у статті правопису 1929 року.

внутрішній обсяг проблеми, конкретизувати її такими напрямними: а) *патріотизм* як форма відчуття приналежності до національної спільноти; б) аналіз національного й соціального (що, до речі, мав виразний національний характер) становища нації і встановлення справедливості, що немислима без державності; в) ідея *національної держави* як єдино можливої форми існування і розвитку нації, її історичної перспективи; г) *критика режимів окупантів*, себто як російського деспотизму, так і австрійської псевдом'якості конституційного режиму; д) *внутрішньонаціональні стосунки*, коли бракує “єдиномислія” (як “молитовної” мрії Т. Шевченка) в політичному процесі з другої половини XIX і початку XX століття.

Очевидно, навряд чи може викликати сумнів, щоправда, в неупередженого читача, що обсяг визначеної проблематики, за якою неважко побачити наскрізну, сказати б, генеральну думку І. Франка, що захист прав і свобод рідного народу не міг не ґрунтуватися на засадах націоналізму як ознака світовідчуття й свідомості письменника, так і діяльності, сконцентрованої на реалізації визначеної “програми” – державотворення. Завдання надскладне, коли враховувати і стан свідомості українського загалу, його рівень щодо активної і цілеспрямованої праці, і рівень інтелігенції як освіченого проводиря нації, і переділення етнічних українських земель між різними окупантами. Поза всяким сумнівом, противник національної державності України був набагато сильніший від тодішнього українства, яке, щоправда, не створило політичної організації, що ставила б стратегічну мету і тактику національного визволення. До речі, це відбулося ще до Першої світової війни, і національний зрив 1917–1921 стався, без перебільшення, і не без впливу досвіду, зокрема, діяльності І. Франка. Але це предмет окремого дослідження, передовсім, для політологів та істориків визвольних змагань.

У статті “Поза межами можливого” (1909) читаємо: “Ідеал національної самостійності, в усякім погляді, культурнім і політичнім, лежить для нас поки що, з нашої теперішньої перспективи, поза межами можливого. Нехай і так. Та не забуваймо, що тисячні стежки, які ведуть до його осущення, лежать просто-таки під нашими ногами, і що тільки від нашої свідомості того ідеалу, від нашої згоди на нього буде залежати, чи ми підемо тими стежками в напрямі до нього, чи може звернемо на зовсім інші стежки” [4, т. 45, с. 285]. І тут же І. Франко заперечив Марксієвську тезу про необхідність для цього росту продуктивних відносин, що назвав вірою у відьом та іншу чортівщину. Чітко ставши на ідеалістичну позицію, справедливо заявивши, що “ми мусимо серцем почувати свій ідеал, мусимо розумом уяснювати собі його, мусимо вживати всіх сил і засобів, щоб наближуватись до нього, інакше він не буде існувати і ніякий містичний фаталізм не створить його там, а розвій матеріальних відносин перший потопче і роздавить нас, як сліпа машина” [4, т. 45, с. 285].

В ім'я національного ідеалу І. Франко вступив на “тисячні стежки” для реалізації цього ідеалу. Позиція настільки прозора, очевидна, що нині дивуєшся, що ця головна магістраль діяльності І. Франка не акцентується в сучасній науці про літературу, але, навпаки, наголошується на інших, переважно другорядних або й вигаданих засадах про “роздвоєння” письменника, що має під собою психічне захворювання, про надумане протистояння лірика і громадського діяча, про нібито наскрізну в творчості матеріалістично-богоборську тенденцію та ба-

гато інших хитких інтерпретацій. І водночас не беруться до уваги, сказати б, провідні, магістральні напрямні в концепції визволення з-під чужинецької кормиги, концепції, яка на зламі віку набувала архиважливого значення.

І в цій ситуації навіть патріотичні мотиви, пройняті особливою щирістю ліричного героя, проходять якимось повз увагу дослідників як “немода” проблематика. Цикл “Поклони”, наприклад, сповнений гіркотою розчарування (на що Україна мовить: “Мій синку, ти би мені балакав, // Сам над собою менше плакав...” [4, т. 2, с. 183]), але не безнадії, бодем, але не зневірою, бо почуття любові до України, що тут є синонімом матері, проймає глибинним почуттям самопосягати і самовідданості, виростаючи до цілісного образу служіння в ім’я іншого життя, в ім’я змін для добра і справедливості. А хто ж про це дбає, як не рідний, кровно зв’язаний з Батьківщиною-матір’ю.

Це – патріотизм чину, а не “любовних фраз”, ціню яким добре знає поет і його ліричний герой. У часи поета таких фраз було чимало, але зовсім мало – чину в ім’я змін, мало *конкретної* діяльності, скажімо, національного самоусвідомлення, щоб пришвидшити ці зміни. В такому ракурсі контекст і “надтекстові” чи “позатекстові” сенси в мові Франкового патріотизму набувають нового звучання: глибокий погляд на ситуацію “неможливого”, що внаслідок діяльності – проходження “тисячними стежками” – змінюється, бо “неможливе” стає можливим. (Пригадаймо, після написання згадуваної статті через якихось 7-8 років настає революційний зрив – здвиг українців до власної державності. За дуже короткий термін, в який “вклався” процес самоусвідомлення нації від теорії до чину, тобто до реалізації колективної волі, є свідченням пришвидшеного утвердження духу, що відповідає на нові історичні виклики). До повноти теми патріотизму вдячний ґрунт надають такі твори, як “Не пора...” (1880), “Великі роковини” (1898), “Гей, Січ іде” (1905) та ін. [3, т. 23, с. 38–45, с. 46].

З іншого погляду, антитеза любові – ненависть. Але ця антитеза є основою, власне з першого – любові.

Я не люблю тебе, ненавиджу, беркуте,
За те, що в груді ти ховаєш серце люте,
За те, що кров ти п’єш, на низьких і слабких
З погордою глядиш, хоч сам живеш із них... [4, т. 1, с. 63]

Написано в травні 22-24 1883 р. Розлітається в прах так звана класова чи соціалістична теорія під цим потужним гуманістичним поглядом на несправедливість, нібито “узаконеною” природою. Режим Австро-Угорщини з “конституційним” правом національної несправедливості і режим Росії, монархії без конституційного закону щодо найсуттєвішого – знехтування правом національностей на власну державність, однакові. І соціальні проблеми тут і там неможливо вирішити без головної проблеми, національної: досвід понад 70-річного панування більшовицького тоталітаризму це підтвердив. І Франко був напрочуд передбачливим, коли прогнозував, у що обернеться марксістська теорія на практиці (“Що таке поступ”, 1903). Ось чому ненависть до беркута як символу жорстокості і “права сильного” набула національного сенсу: адже український кмітливий читач

не міг не бачити за цим образом-символом себе й “важке ярмо” (поезія “Рефлексії”) своєї Батьківщини.

Отже, франковий патріотизм – активний, спрямований на реалізацію найголовнішого завдання відповідно до викликів часу. В такому контексті навряд чи знайдеться місце, щоб до інтерпретації внести відхилення І. Франка від цього генерального, можна сказати, стратегічного напрямку.

Ідея національної держави чи не найяскравіше втілена через образ лідера, який би повів націю в “обітовану землю”. Цей прозорий символ найкраще втілений у філософсько-політичній поемі “Мойсей”. Певна річ, суть не в тому, наскільки відповідає образ Мойсея в поемі його біблійному прообразові, що прискіпливо дошукував Г. Костельник з його усталеним догматичним поглядом на Біблію і звідси на літературу [1, с. 45–95]; суть, зрештою, не в інтерполяції трагедії Мойсея на автора поеми, що, до речі, може призвести до вульгаризації художнього тексту і твору в цілому; суть, нарешті, і не в протистоянні, за сюжетом поеми, злих, скажімо, “антидержавних” сил лідерові (тобто людей, що мають інші орієнтації на проблему знаходження дороги до втраченої вітчизни), – суть в **утвердженні** національної ідеї, для реалізації якої лідер (у поемі – Мойсей) віддає всі свої сили і аргументи, у тім числі й верховні, тобто – насамперед! – духовні сили, імперативу яких безумовно підпорядкований лідер. Саме таке прочитання “Мойсея” дає підстави ставити автора на ґрунт реального, а не фіктивного націоналізму.

І з тих же таки позицій І. Франко скеровує лезо своєї критики на все, що стримує поступ нації до її державности, що нівелює її сутність в історичному процесі самоусвідомлення, що відвертає з генеральної лінії визволення. Це критика і своїх, і чужих. Свої – це “патріотична зрая”, що, на жаль, від часів Івана Франка до нині розуміє патріотизм як власну кишеню, а її наповнювати агивно допомагає саме такий, з дозволу сказати, “патріотизм”; це і явно помилкові ходи людей, до якогось часу опанованих хиткими ідеями і, відповідно, помилковою тактикою. Як ілюстрацію цього згадаймо суперечку І. Франка з Лесею Українкою з приводу теорії загальноросійського руху за свободу “для всіх” громадян “неделімої” імперії, і в цій полеміці І. Франко брав гору, оскільки російська демократія закінчується там, де починається незалежність націй, що потрапили під лапоть російського імперіалізму. Це були погляди українського націоналізму, який проголошує право і реалізацію цього права для поневолених націй, до речі, на відміну від новоявлених “визволителів” більшовицького крою типу Леніна чи Троцького, які декларували право на “самостійність аж до відокремлення”, а насправді реалізували анексію молодій держави – УНР.

З огляду на критику своїх і чужих варто звернути увагу на позицію І. Франка щодо панславізму, ретельно використовуваного урядами та їх інституціями в обох імперіях – Австрії та Росії. Ця позиція скристалізована в цікавій статті І. Франка “Postępy panslawizmu” (“Успіхи панславізму”), опублікованій в газеті “Kurjer Lwowski” (1888, № 66–71, 74, 76, 75 конфіскований [2, с. 209]; переклав з польської і опублікував О. Дорофтей [5, с. 53–73].

І. Франко розглядає два аспекти одного явища: панславізм централістський і панславізм федералістський. Про перший він висловився чітко: “*Централістський панславізм не є жодною силою. Він давно морально збанкрутував, матері-*

яльно мусить збанкрутувати після падіння царського деспотизму. Не панславізм, але царський деспотизм, зовсім з ним не ідентичний, є страшним для Європи, страшним як для всіх слов'ян, так і згубним для самої Росії" [5, с. 64].

Щодо другого типу панславізму, письменник теж не має ілюзій. Звернувшись до історії, назвавши таких прихильників слов'янського єднання, як серб Юрій Крижанич, мрійник об'єднання Слов'янщини, який не достукався до високих царських чиновників і опинився... в Сибірі, де й загинув; чи мрійників з "Товариства об'єднаних слов'ян" в Україні, яке, не зробивши впливу на суспільство, зникло, як каже І. Франко, "в бурі 1825 року". Але подібні думки жили, наприклад, у Західній Слов'янщині ("Дочка Слави" Коллара), а в Україні 1846 р. "братчики" М. Костомаров, Т. Шевченко, П. Куліш, заснувавши братство Кирила і Методія, мали "на меті звільнення народу від кріпацтва, праосвіту і об'єднання слов'ян при цілковитому пошануванні їхніх окремих національних рас і для оборони їхніх спільних інтересів" (виділення наше. – Л.С.) [5, с. 66]. За це вони розплатилися жорстокою карою з боку московського деспота. І далі І. Франко акцентує: "Однак саме російське суспільство не дозріло тоді до прийняття ідеї українських патріотів, доказом того є дуже роздратований і неприхильний лист знаменитого російського критика Белінського про арештованих українців". Інакше кажучи, в оцінці Франка цих спроб визволення чітко простежується ідея державної незалежності. Звідси критика московського деспотизму, централістської політики русифікації, асиміляторства, знищення національних традицій в освіті тощо. І. Франко підкреслює твердження М. Драгоманова, коли називає його праці про слов'янське єднання, зокрема, про етнокультурний і соціальний стан різних народів у російській імперії, "жодним людським законом не зобов'язаних до складання у жертву на користь цього спільного співжиття своєї моральної, національної індивідуальності і свого матеріального добробуту" [5, с. 71].

Отже, Франків націоналізм концентрується на самостійності народів, які, зокрема, перебувають під чоботом царського деспотизму, а слов'янофільство, зокрема в його федералістських тенденціях, розглядає як історично перспективне за однієї умови – розуміння і належної уваги режимів до справжніх прагнень слов'янських народів. І тут письменник наводить факти, які дуже переконливо свідчать про протилежне.

Це лише один, з багатьох інших, аспект реакції І. Франка на злободенне прагнення слов'янських народів, у тім числі й українського, до власної державності.

В умовах жорстокого централістського режиму Росії, як і Австрії, ідея об'єднання Слов'янщини для вирішення кожного народу своєї самостійності не змогла реалізуватися. Причини відомі. Разом з тим думки І. Франка в умовах радянщини були явною ерессю, тому й названа стаття та й багато інших не передруковувалися. Однак не втратили своєї актуальності для розуміння імперської позиції сучасної Росії щодо слов'янства, та й взагалі "малих" народів, народів-сусідів, що після розпаду імперії зла отримали незалежність. Водночас вони дають підстави говорити про націоналізм Франка-політика і письменника з широким поглядом на культурні і політичні основи, на яких твориться національна держава.

Нарешті, нав'язуючи до завжди актуальної теми шевченкознавства в світлі національної ідентичності і формування думки про державність, варто підкрес-

лити, як на мене, провідну думку в шевченкознавчих працях І. Франка. Зупиню увагу лише на думці І. Франка про роль Т. Шевченка, який зробив для України та її свободи більше, ніж десять переможних армій. Армія – це зброя, отже, асоціація зі Словом Т. Шевченка як зброї. Цією зброєю він воював проти імперії і визволив свідомість українців з залежності від духовного гніту імперії на націю, гніту, страшнішого від фізичного, від злиднів, від самого рабства у формі кріпацтва; він пробудив її для нових історичних завдань. Отже, І. Франко акцентує на найважливішому висновку всієї діяльності Поета – заклик до державности, коли “в своїй хаті своя правда і воля”. Цю ідею І. Франко продовжив і розвинув у нових умовах, а це було можливо зробити лише з тим світоглядом і переконаннями, про які йдеться вище.

1. Костельник Г. Плюси й мінуси в поезії І. Франка // Костельник Г. Ломання душ. Львів: Видво “Добра книжка”, 1923. С. 45–95.
2. Іван Франко. Бібліографія творів. 1874–1964. Склав М.О. Мороз. К.: Наук. думка, 1966. 447 с.
3. Іван Франко. Мозаїка. Із творів, що не ввійшли до зібрання творів у 50 томах. Упорядники З.Т. Франко, М.Г. Василенко. Львів: Каменяр, 2001. 432 с.
4. Франко І. Зібр. тв.: У 50 т. К.: Наук. думка, 1976–1986.
5. Франко І. Postępy panslawizmu // Успіхи панславизму / Перекл. О. Дорофтей. Визвольний шлях. Львів, 2006. № 2. С. 53–73.

IVAN FRANKO'S NATIONALISM

Liubomyr Senyk

*Ivan Franko National University of Lviv Philology Department
Universytetska st., 1, Lviv 79000, Ukraine*

The article presents Ivan Franko's stance in the appraisal of the nation's ethno-cultural and socio-political situation in the conditions of its aspiration for statehood. The problem is examined through the prism of several aspects, viz. The poet's patriotism, his concept of statehood and the tactics of attaining it, the criticism of pseudo-patriotism, Austro-Hungarian and Russian imperialist regimes and the appraisal of Panslavicism in terms of its centralistic and federalistic tendencies.

Key words: nation, nationalism, patriotism, imperialism, Panslavism, state, despotism.

НАЦИОНАЛИЗМ ИВАНА ФРАНКО

Любомир Сенік

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. Университетская, 1, Львов 79000, Украина*

В статье рассмотрена позиция И. Франко в оценке этнокультурного и социально-политического состояния нации в условиях бесгосударственности и в контексте устремлений народа к государственности. Проблема раскрывается сквозь призму нескольких аспектов патриотизма поэта, его идеи государственности и тактики ее реализации, критики псевдопатриотизма, австро-венгерского и русского империалистических режимов и оценки панславизма в его централистских и федералистических тенденциях.

Ключевые слова: нация, национализм, патриотизм, империализм, панславизм, государство, деспотизм.

Стаття надійшла до редколегії 05.06.2009

Прийнята до друку 20.10.2009